

Jacob Graves Sørensen

ØKONOMIENS KERNESTOF

Columbus

Kapitel 3

Hvordan hænger et samfunds økonomi egentlig sammen?

Samfundsøkonomien er meget mere uoverskuelig og kompliceret end din personlige økonomi eller økonomien i en virksomhed. Derfor er der behov for at skabe overblik over samfundsøkonomien, og det kan vi gøre i en model af det såkaldte økonomiske kredsløb. Stater verden over har imidlertid indrettet deres økonomiske kredsløb på mere eller mindre forskellige måder – de har forskellige økonomiske systemer. Det fokuserer vi på i anden del af dette kapitel. Endelig skal vi se nærmere på, hvordan vi kan få overblik over et samfunds ressourcer, og hvad vi bruger dem på. Det overblik får vi i form af den såkaldte forsyningsbalance.

CASE: CORONA-NEDLUKNINGEN AF SAMFUNDET

I begyndelsen af marts 2020 tog corona-epidemien for alvor fat i Danmark, og derfor valgte regeringen den 11. marts med bred støtte i Folketinget at lukke store dele af samfundet ned. Du husker sikkert, at skoler, gymnasier og andre uddannelsessteder blev lukket, og at eleverne blev sendt hjem til flere måneders fjernundervisning. Offentligt ansatte skulle arbejde hjemmefra, større arrangementer blev forbudt, biografer, spillesteder, diskoteker, restauranter, fitnesscentre og mange andre virksomheder blev tvunget til at lukke, der kom forbud mod ferierejser osv. Alt i alt var der tale om det største indgreb i danskernes aktiviteter siden anden verdenskrig, og det påvirkede markant de forskellige sektorer i samfundsøkonomien.

Ude i de danske familier (økonomer taler om *husholdninger*) blev forbruget i marts og april sat ned med ikke mindre end 29 procent. Det skyldtes dels, at der jo ikke var så meget, man kunne bruge sine penge på, dels at mange danskere blev nervøse for, at de eventuelt kunne miste deres job, og derfor gerne ville spare lidt op til eventuelt svære tider. Det lavere forbrug betød så for en stor del af virksomhederne, at de måtte sætte produktionen ned, og mange arbejdsgivere ville blive nødt til at fyre et større eller mindre antal medarbejdere.

Med henblik på at modvirke de negative samfundsøkonomiske effekter af krisen åbnede den danske regering statskassen op i helt uhørt omfang med det, økonomer kalder en meget ekspansiv finanspolitik. Regeringen og Folketinget ville således i videst muligt omfang undgå, at virksomheder gik konkurs på grund af samfundets delvise nedlukning, og at arbejdspladser skulle gå tabt. Derfor vedtog man økonomiske hjælpepakker for mange milliarder kroner til dækning af virksomheders omkostninger og til dækning af en stor del af arbejdstagernes løn, hvis virksomhederne undlod at fyre medarbejderne. Det betød så igen, at statens budgetbalance fik et kraftigt underskud.

I banksektoren oplevede man, at folk blev usædvanligt forsigtige med hensyn til at optage lån, og det gjaldt også for virksomhederne. Da bankerne i høj grad lever af at yde udlån, blev denne sektors indtjening også sat under pres.

Endelig tabte handelen med udlandet fart. Eksporten faldt, fordi forbruget i andre lande, hvoraf en del blev lukket endnu mere ned end Danmark, faldt. Og importen gik nedad, fordi produktionen i Danmark var faldet.

Som du kan se, hænger de forskellige økonomiske sektorer i samfundet tæt sammen. Og det er det, vi i det økonomiske kredsløb kan få et overblik over.

3.1 Det økonomiske kredsløb

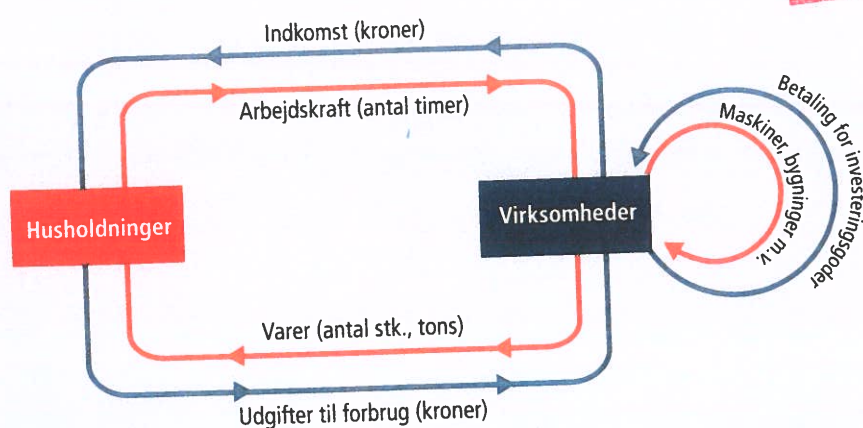
En økonomisk **model** er en forenklet fremstilling af den økonomiske virkelighed. Når man opstiller en model, medtager man de centrale sammenhænge, man er interesseret i, og udelader for overskuelighedens skyld alle mindre væsentlige sammenhænge. Der er altså tale om en balance mellem overskuelighed og nærhed til den økonomiske virkelighed.

En model kan have forskellige former, for eksempel kan der være tale om en matematisk ligning. Men i lærebøger til gymnasiet er den mest anvendte form *grafiske modeller*, og det er **det økonomiske kredsløb** et rigtig godt eksempel på.

I figur 3.1 har vi medtaget to af de helt centrale aktører i samfundsøkonomien: **husholdningerne** og **virksomhederne**. Pilene mellem de to aktører viser, at husholdningerne leverer arbejdskraft til virksomhederne, og det modtager de løn for. Lønnen anvender husholdningerne så til forbrug af varer og tjenester, som virksomhederne producerer. Desuden producerer nogle virksomheder maskiner, bygninger og transportmidler (*investeringsgoder*) til andre virksomheder, som disse så betaler for.

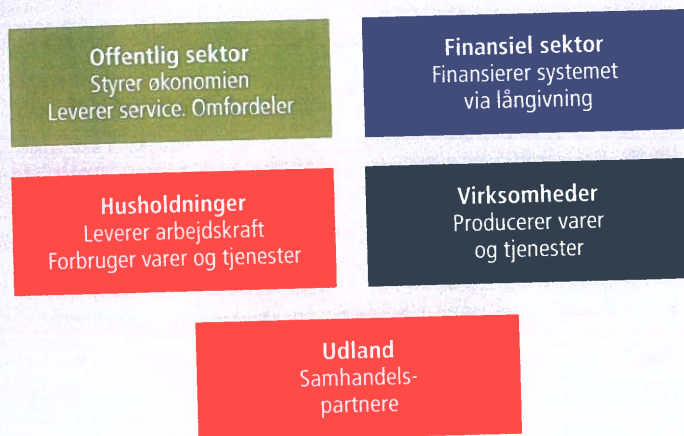
Faktisk er der tale om to forskellige økonomiske kredsløb i figur 3.1: **varekredsløbet** (eller *det reale kredsløb*) og **pengekredsløbet**. Du kan i figuren for det første konstatere, at de to kredsløb er modsatrettede – når der går varer eller arbejdskraft eller maskiner mv. den ene vej, går der betalinger den modsatte vej. For det andet kan du se, at det, der er udgifter for den ene aktør, er indtægter for den anden. Lønindkomsterne for husholdningerne er således lønudgifter for virksomhederne.

Figur 3.1 Det simple økonomiske kredsløb

Det simple økonomiske kredsløb i figur 3.1 er måske lige simpelt nok, for hvor kommer det offentlige, bankernes og udlandets aktiviteter ind i billedet? Derfor har vi i figur 3.2 opstillet de fem vigtigste aktører i samfundsøkonomien og for hver af dem anført deres hovedopgaver. Relationerne (pilene) mellem dem gemmer vi til figur 3.3.

Figur 3.2 De fem aktører i det udvidede økonomiske kredsløb og deres vigtigste opgaver

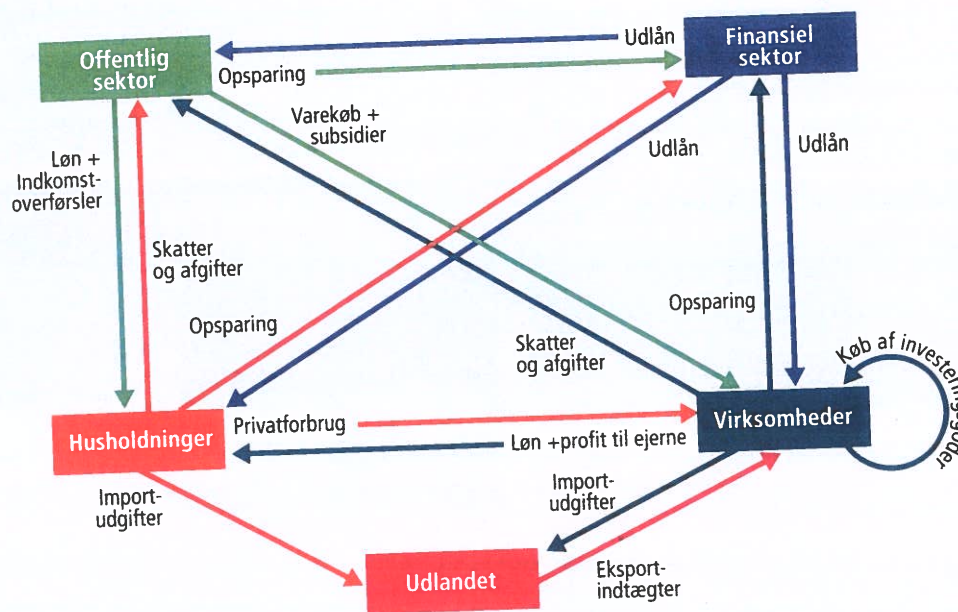

Ud fra de opgaver, som de fem aktører – eller økonomiske sektorer – har i figur 3.2, kan vi nu gå videre til at sætte pile på modellen. I modellen af det udvidede økonomiske kredsløb i figur 3.3 har vi alene medtaget *pengekredsløbet* (ikke også varekredsløbet som i figur 3.1), for ellers bliver modellen for uoverskuelig. Af samme grund har vi kun medtaget de vigtigste pile.

Kort fortalt kan du i figur 3.3 se, at *husholdningerne* modtager indkomster fra virksomhederne og det offentlige til gengæld for den arbejdskraft, de stiller til rådighed. Noget af denne indkomst betales i skat, noget spares op, men det meste går til forbrugsudgifter, som således strømmer tilbage til *virksomhederne* og er med til at bestemme beskæftigelsen i samfundet. *Udlandet* efterspørger også varer og tjenester i virksomhederne. Til gengæld for disse modtager landet eksportindtægter, og modsat køber virksomhederne varer og tjenester i udlandet (import). *Den offentlige sektor* modtager skatteindtægter fra husholdninger og virksomheder og køber til gengæld varer og tjenester hos virksomhederne og giver desuden – foruden løn til offentligt ansatte – indkomstoverførsler (for eksempel pensioner) til husholdningerne. *Den finansielle sektor* modtager opsparring fra de andre indenlandske sektorer og kan låne ud til først og fremmest virksomhederne og til husholdningernes boligkøb.

Figur 3.3 Det udvidede økonomiske kredsløb

MODEL

Noter: Subsidier er tilskud fra staten til virksomhederne. Profit er virksomhedsejernes fortjeneste.

Det økonomiske kredsløb er centralt for forståelsen af bevægelser i samfundøkonomien. Hvis der således sker ændringer i én af pengestrømmene (pilene) i systemet, sker der et flow rundt i systemet, så også en række andre pengestrømme forandres, inden kredsløbet igen er i balance. Et eksempel: Hvis staten vælger at nedsætte personskatterne, får husholdningerne flere penge til forbrug, og derfor øges produktionen i virksomhederne. Det giver højere beskæftigelse, øget import og måske øgede investeringer. Det offentlige udgifter til indkomstoverførsler falder, og skatteindtægterne til det offentlige fra husholdninger og virksomheder stiger (opvejer den indledende skatnedsættelse) osv.

Ved at indtegne ændringerne i kredsløbet kan du få et overordnet indtryk af sammenhænge i et lands økonomi. Og du kan lære at argumentere for, hvordan ændringer i kredsløbet påvirker de samfundøkonomiske målsætninger, som vi behandlede i kapitel 2.

Man kan med et konkret billede sammenligne det økonomiske kredsløb med fem vandbassiner, som er forbundet med kanaler. Hvis vandstanden i ét af bassinerne hæves eller sænkes, eller hvis der hældes klor i vandet i et af bassinerne, så forplanter ændringen sig gradvis til de øvrige fire bassiner, indtil der igen er balance i systemet.

Generelt gælder det, at når det økonomiske kredsløb er i balance, så er **summen af de pengestrømme (pile), der går ind til en sektor, lig med summen af de pengestrømme, som går ud fra sektoren.** Hvis en sektor har underskud, udlignes dette nemlig med låntagning.

Det økonomiske kredsløb er i øvrigt grundlaget for det såkaldte *nationalregnskab*, som i regnskabsform viser flowet mellem de enkelte sektorer for et land. Tallene i tabel 3.1 er hentet fra dette nationalregnskab for Danmark.

3.2 Forskellige økonomiske systemer

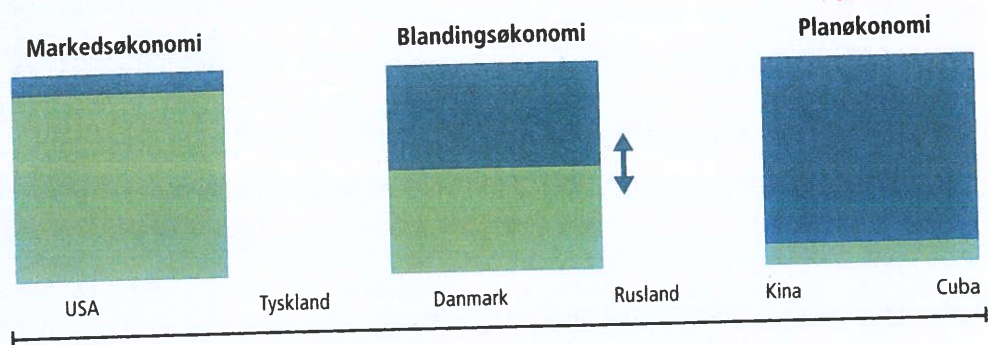
Hvor stor bør den offentlige sektor i det økonomiske kredsløb (figur 3.3) være? Som svar på dette spørgsmål har man gennem tiden udformet forskellige økonomiske systemer gående fra markedsøkonomi i den ene ende af det økonomisk-politiske spektrum til planøkonomi i den anden.

Liberalisterne, der er tilhængere af **markedsøkonomien**, bygger grundlæggende på den skotske økonom *Adam Smiths* tanker i bogen "The Wealth of Nations" (1776). Heri argumenterede han for, at det rationelle individ blot skulle forfølge sin økonomiske egeninteresse, så ville den "usynlige hånd" – *markedsmekanismen* – føre til *arbejdsdeling* og *specialisering*, hvilket ville give størst mulig fremgang og velstand til et land. Statsmagten skulle simpelthen holde sig uden for det økonomiske liv, idet markedsmekanismen via *udbud* og *efterspørgsel* sørger for en effektiv prissætning på – og fordeling af – varer, tjenester og produktionsmidler.

Arbejdsdelingen og specialiseringen gjaldt ifølge Smith ikke kun for individer, men også for lande, som skulle specialisere sig i det, de var bedst til at producere. *Frie markeder, fri konkurrence* og *frihandel* er nøgleord for de økonomiske liberalister.

På den modsatte økonomisk-politiske fløj argumenterede man – i forlængelse af tyskerne *Marx* og *Engels'* skrifter – for en statslig overtagelse af produktionsmidlerne, hvis anvendelse så skulle dirigeres fra et centralt planlægningscenter. I en **planøkonomi** er det ikke markedet, men staten, der fastsætter, hvilke varer der skal produceres, og til hvilke priser de skal sælges. Normalt vil staten træffe beslutninger ud fra en overordnet prioritering af de samfundsmæssige behov. Men det er derimod vanskeligt for staten at vide, hvor meget der skal produceres af hver enkelt vare, for at *forbrugernes* ønsker bare bliver nogenlunde opfyldt. Der er et informationsproblem. Staten kan jo ikke gå rundt og spørge alle borgere om alle deres ønsker til forbrugsvarer.

Figur 3.4 Forskellige økonomiske systemer

Noter: 1) De mørkegrønne områder viser den statslige andel af den samlede produktion. Resten af produktionen står den private sektor for. 2) Den lodrette pil ved blandingsøkonomien viser, at der i forskellige lande kan være forskellige blandingsforhold mellem den statslige og den private produktion. 3) På skalaen nederst er der givet eksempler på lande med deres placering i forhold til yderpunkterne: markedsøkonomi contra planøkonomi.

Opgave 3.1

Hvilken sammenhæng mellem de 6 landes (i figur 3.4) økonomiske system og deres BNP pr. indbygger kan du udlede? Du kan fx finde landenes BNP pr. indbygger på CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>)

I en moderne økonomi kan hverken den rendyrkede markedsøkonomi eller den centraldirigerede planøkonomi løse alle de komplekse problemstillinger, økonomien stilles over for. Derfor har næsten alle lande i verden valgt en mellemform mellem de to systemer: en **blandingsøkonomi**, hvor dele af den økonomiske aktivitet udføres på markedsvilkår, mens andre dele foregår på et planøkonomisk grundlag, se figur 3.4.

I en økonomi som den danske kan en stor del af *den offentlige sektors økonomi* karakteriseres som planøkonomisk. Her er det normalt politikerne (regeringen, Folketinget eller kommunalbestyrelserne), der bestemmer priserne på tjenesterne (og varer), for eksempel børnepasning og undervisning, ligesom de afgør, hvor stor produktionen skal være. Fastsættelsen af pris og mængde sker normalt ud fra hensyn til borgernes behov og betalings-evne. For en del af goderne fastsættes prisen til 0, det vil sige, at godet er gratis. Det gælder for eksempel sygehusbehandling. En meget lav eller ingen pris kan i mange tilfælde give anledning til ventelister (svarende til en kø), fordi der ved en pris på 0 ikke sker en egentlig afprøvning af folks behov.

I *den private sektor* i Danmark bestemmes mængde og priser for de mange forskellige varer og tjenester i princippet ved hjælp af *markedsmekanismen*. Men statsmagten går dog ofte ind på markedet for at regulere det.

Figur 3.5 Styrker og svagheder ved forskellige økonomiske systemer

Styrker	Svagheder
Markedsøkonomi: Fri konkurrence og prismetanisme, hvor udbud og efterspørgsel fastlægger priserne	
• Incitament: Borgere motiveres til at yde en ekstra indsats, fordi skatten er lav. • Innovation: Virksomheder har god grund til at forsøge at forbedre deres produkter eller sætte prisen ned, fordi det giver virksomheden mulighed for at konkurrere og sælge mere. • Lave priser: Priserne regulerer sig hurtigt efter udbud og efterspørgsel. Gør det effektivt at skabe det rette forhold mellem virksomhedernes produktion og borgernes forbrug. • Fleksibilitet: Virksomhederne kan hurtigt ansætte og fyre medarbejdere, alt efter hvad der er behov for.	• Risiko for konkurser og arbejdsløshed: Hård konkurrence kan betyde, at virksomheder går konkurs. Problemer med arbejdsløshed og fattigdom. • Problemer med særlige behov: Produkter, som for eksempel livsvigtig medicin, bliver ikke produceret, fordi den ikke giver overskud. • Problemer med forurening: Virksomheder kan producere uden at tage hensyn til miljøet. • Risiko for udkantsproblemer: Virksomheder samler sig i bestemte områder på grund af lave udgifter og stordriftsfordele. Udkantsproblemer og stigende ulighed mellem land og by.
Planøkonomi: Produktionen og priserne er fastlagt af staten	
• Fuld beskæftigelse: Produktionen styres, så alle borgere har et arbejde. Ingen arbejdsløshed. • Udflytning af arbejdspladser: Staten kan flytte virksomhederne hen, hvor der er behov for udvikling, og undgå udkantsproblemer. • Særlige behov og forskning: Staten kan udvikle særlige produkter, også selv om de ikke skaber profit, og særlige behov kan tilgodeses. • Bæredygtighed: Staten styrer produktionen, således at der tages hensyn til for eksempel miljøet.	• Manglende incitament: Forskere og medarbejdere oplever, at det ikke giver mere i løn at yde en ekstra indsats. Det kan svække motivationen. • Manglende innovation: Virksomheder mangler konkurrence fra andre virksomheder, fordi staten styrer produktionen. Det kan betyde, at de ikke stræber efter effektivitet, lave priser og at udvikle nye produkter. • Ressourcespild: Markedsmekanismen benyttes ikke. Staten regulerer priserne og produktionen. Det kan betyde, at der produceres varer, der ikke er behov for.
Blandingsøkonomi: På en række områder er der fri markedsøkonomi, men den er reguleret af staten og suppleret af den offentlige sektor	
• Delvist styret konkurrence: Høj grad af konkurrence mellem virksomhederne, så de skaber innovation og sigter på lave priser. Staten regulerer virksomhederne og priserne med for eksempel støtte, skatter og afgifter, så virksomhederne tager samfundsansvar. • Økonomisk sikkerhedsnet: Staten garanterer ikke fuld beskæftigelse, men hjælper folk, der bliver fyret, så alvorlig ulighed begrænses. • Velfærdsstat: Staten søger for velfærd, for eksempel børnepasning, uddannelse, forskning og iværksætterstøtte. Ny viden og udvikling fremmes.	• Balanceproblemer: Det kan være vanskeligt for staten at finde ud af, hvor meget den skal blande sig i markedet. De problemer i både markeds- og planøkonomi, som er nævnt ovenfor, kan opstå – dog i mindre grad. • Incitamentproblemer: Skatterne er ofte høje. Det kan betyde lavere lyst til at gøre en ekstra indsats. • Arbejdsløshedsproblemer: Staten kan ikke sikre fuld beskæftigelse. • Flaskehalse: Staten kan tilbyde befolkningen uddannelser, virksomhederne ikke har brug for.

Kilde: Skemaet er hentet fra P. Brøndum og T. Banke: Luk samfundet op, Columbus 2017.

Blandingsforholdet mellem henholdsvis statens og markedets roller kan imidlertid være meget forskelligt, se figur 3.4. USA's økonomi er nok den, der i den moderne verden kommer nærmest det markedsøkonomiske system, mens Cuba omvendt er en af de få tilbageværende planøkonomier.

I skemaet i figur 3.5 kan du se, hvilke styrker og svagheder hvert af de tre økonomiske systemer har.

3.3 Forsyningsbalancen – hvad har vi til rådighed, og hvad bruger vi det på?

Modellen af det økonomiske kredsløb kan give et grafisk overblik over samfundsoekonomiens aktører. Som nævnt i indledningen til kapitlet opstiller økonomer også modeller i form af matematiske ligninger. Et særdeles nyttigt eksempel herpå er den såkaldte **forsyningsbalance**.

I tabel 3.1 kan du se en oversigt over tilgangen af varer og tjenester til det danske marked samt anvendelsen af disse varer og tjenester. Ud fra denne tabel vil vi først kort redegøre for nogle økonomiske grundbegreber og derefter se nærmere på forsyningsbalancen.

Begreberne *bruttonationalprodukt*, *import* og *eksport* har vi tidligere forklaret i kapitel 2.

Den samlede tilgang af varer og tjenester består i dem, vi producerer selv: BNP, plus dem, vi importerer fra udlandet. En del af disse varer og tjenester sender vi imidlertid til udlandet som eksport. Tilbage har vi så det beløb, vi

Tabel 3.1 Tilgangen og anvendelsen af varer og tjenester. Årets priser i mia. kr. samt %-fordeling

EMPIRI

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2000	2010	2019
Bruttonationalprodukt	1.327	1.586	1.811	2.036	2.175	2.266	2.322	72,4	69,7	67,1
+ Import af varer og tjenester	507	665	789	990	1.047	1.114	1.141	27,6	30,3	33,0
Tilgang i alt	1.834	2.251	2.600	3.027	3.222	3.360	3.462	100,0	100,0	100,0
- Eksport af varer og tjenester	596	753	914	1.129	1.199	1.250	1.297	32,5	35,2	37,5
Indenlandsk endelig anvendelse	1.238	1.499	1.685	1.898	2.023	2.110	2.165	67,5	64,8	62,5
Privat forbrug	625	758	862	959	1.012	1.048	1.080	34,1	33,2	31,2
Offentligt forbrug	317	389	496	519	536	547	558	17,3	19,1	16,1
Faste bruttoinvesteringer	285	336	328	404	461	495	515	15,5	12,6	14,9
Lagerforøgelse	10	14	-3	13	11	18	9	0,5	-0,1	0,3

Kilde: Statistikbanken 2020.